

Ю. О. УЛЬЯНЧЕНКО

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ КЛАСТЕРІВ

Досліджено концептуальні підходи сутності кластерів, уточнено їх функції та визначено можливість їх застосування в соціально-економічному розвитку регіонів.

The conceptual approaches to the essence of the clusters have been investigated. Their functions have been specified and the possibilities of using them in the social and economic development of the regions have been defined.

Однією з головних тенденцій розвитку сучасної економіки, зумовленої її глобалізацією, інформатизацією та постіндустріальним інноваційним розвитком, є кластеризація. Регіональні та міжрегіональні кластери розглядаються як пріоритетні міжгалузеві комплекси, які визначають розвиток постіндустріальної інформаційної економіки на національному й регіональному рівні та є суттєвим фактором підвищення конкурентноспроможності національної та регіональної економіки за рахунок інтеграції сполучених галузей і взаємозалежних соціальних інститутів.

Засновником кластерної теорії визнано професора Гарвардської школи, лауреата Нобелівської премії Майкла Портера, який є одним з найбільш відомих авторів концепції стратегії конкурентноспроможності. У своїй книзі “Конкуренція” він підкреслює, що наявність стійкої стратегії розвитку є одним з важливих чинників для успішного розвитку кластеру. Кластерний підхід, обґрунтований М. Портером, передбачає, що кожна галузь не може розглядатися окремо від інших, а повинна вивчатися системно як частина комплексу взаємопов’язаних секторів. Становлення базової галузі слугує поштовхом до розвитку постачальників і споживачів, а також сегментів послуг, утворюючи кластер економічної активності. Кластер дозволяє використовувати конкурентні переваги регіону через спільне використання взаємопов’язаними підгалуззями загальних для них ресурсів [7].

Тому теорію формування кластерів можна розглядати в якості системного інтегратора найважливіших елементів загальної теорії регіональної економіки, генетичне коріння якої можна знайти в роботах таких зарубіжних дослідників, як А. Вебер, У. Ізард, А. Леш, А. Маршалл, П. Самуельсон, Дж. Сорос, І. Тюнен, Е. Хекшер, М. Кондратьєва, а також вітчизняних науковців – Б. Губського, Д. Лук’яненка, С. Мочерного, А. Кінаха, О. Амосова, В. Мамонової, Ю. Куца, М. Латиніна та ін.

Розробки в цьому напрямі велися ще в ХІХ ст. Так, наприклад, у своїй роботі “Ізольована держава у її відношенні до сільського господарства і національної економії” (1826 р.) І. Тюнен розглядав математичну просторову модель взаємозамінних систем сільського господарства у вигляді концентричних кіл, розташованих навколо великого міста, які забезпечують мінімум транспортних витрат [10]. Англійський економіст другої половини ХІХ ст. А. Маршалл в якості факторів, що забезпечують підвищення ефективності експортно-орієнтованої економіки, позначив кваліфіковану робочу силу, залучення пов’язаних галузей і спеціалізацію суб’єктів господарської діяльності. Оригінальне інноваційне спостереження було зроблено в 1920-х рр., яке виявило існування так званих “великих циклів” або, як їх називають за кордоном, “довгих хвиль”. Н. Кондратьєв вказав на наявність взаємозв’язку довгих хвиль з технічним розвитком виробництва, залучаючи до аналізу дані про науково-технічні відкриття, показуючи хвилеподібний характер їх динаміки. Він дослідив динаміку нововведень, відрізняючи їх від відкриттів і винаходів. Динаміка нововведень досліджувалася в розрізі фаз великого

циклу. У дослідженнях Н. Кондратьєва вперше прослідковуються основи так званого кластерного підходу. Науковець показав, що нововведення розподіляються за часом нерівномірно, з'являючись групами, тобто, говорячи сучасною мовою, кластерами. Однак якщо в XIX ст. розвиток концепції кластерної економіки проходив у рамках індустріального підходу, то сьогодні центральна ідея – конкурентноспроможність.

Метою статті є дослідження теоретичних основ державного регулювання розвитку кластерів як елементів сучасних національних економічних моделей, які зумовлюють забезпечення національної самодостатності в умовах глобалізації економічного розвитку.

У середині XX ст. кластери отримали розвиток у США, ФРН, Великобританії. В інших європейських країнах (Австрії, Італії, Фінляндії, Франції та ін.) бурхливе зародження і виникнення кластерів розпочалося в 1970 – 80 рр. Кластерний підхід у 1980 – 90 рр. став основою розробки економічної політики Фінляндії. Це дозволило їй в останні роки стати лідером за показниками як поточної, так і перспективної конкурентноспроможності, що визначено Світовим економічним форумом. Розвиток нових виробничих структур за останні два десятиліття набув значного поширення не тільки в країнах Європейського Союзу, але також у країнах, що розвиваються (Індії, Нігерії, Чилі, Гані), арабському світі (Марокко, Йорданії, Сирії, Лівані, Єгипті, Саудівській Аравії, Об'єднаних Арабських Еміратах та ін.). В Україні кластерний підхід в економіці прийшов із запізненням на 20 – 30 років.

Кластери є організаційною формою консолідації зусиль зацікавлених сторін, спрямовані на досягнення конкурентних переваг в умовах глобалізації економіки. Головне, на що націлені кластери, – це можливість для бізнесу і для регіону розвиватися не за інерцією. Кластери складаються з підприємств, спеціалізованих у певному секторі економіки і локалізованих географічно. В економічній системі кластерне об'єднання виконує таке завдання: сильні підприємства підтягують за собою дрібні. Ключ до успіху кластеру – цивілізована конкуренція, рівняння на лідерів, отримання підтримки від лідерів, від адміністративного ресурсу регіону. У період постіндустріальної економіки кластери – групи підприємств, у тому числі середніх і малих, що знаходяться на одній території. Кластери виступають основою ефективного економічного розвитку території регіонів і сприяють ефективності розвитку держави в цілому.

На думку М. Портера, кластери виростають лише там, де всі необхідні чинники, ресурси і компетенції зосереджуються, досягають певного масштабу, деякого критичного порогу і набувають ключову роль у певній економічній сфері з вирішальною і стійкою конкурентною перевагою над іншими регіонами за рахунок більш високої продуктивності, розвитку інновацій і нових видів бізнесу [7].

Тому, як це часто відбувається в європейських країнах, критерієм регіонального розвитку стає політика середовищного облаштування. Інакше кажучи, метою регіональної економічної політики в Україні має стати розвиток конкурентноспроможної економіки, тобто створення стійкого самовідтворюваного територіального співтовариства, що сповідує принцип “нам тут необхідно жити”.

Традиційні методи і уявлення про стратегії економічного розвитку присутні, і в багатьох регіонах, де до кластерів ставляться як до “модного” віяння, підміняючи цю форму економічної організації поняттям технологічних ланцюжків. Цілком очевидно, що без науково-теоретичної бази фахівців, навіть за наявності ініціативи згори, цей процес піде повільно. Тим більше, що створення кластерів за ініціативою “знизу” викликає в багатьох фахівців серйозні сумніви. Саме середній та малий бізнес повинен проявляти ініціативу щодо створення кластерів. Навряд чи прийдуть на ринок великі західні інвестори та мережі будуть у цьому зацікавлені.

Економічні зв'язки, що лежать в основі створення кластерів, базуються на довгострокових контрактах (на відміну від холдингів, що базуються на майнових інтересах) і здійснюються шляхом вертикальних і горизонтальних взаємодій між різними бізнес-суб'єктами і їх симбіозної взаємозалежності, яка визначається принципом

синергізму. Такі об'єднання дозволяють малим організаціям поєднувати переваги малих форм підприємництва і великих виробництв. Між фірмами, що належать різним власникам, виникає спорідненість при збереженні кожної з них своєї автономності [2].

Кластери можна ідентифікувати як групу фірм-учасників того чи іншого ринку, що об'єдналися на основі довгострокових контрактів з метою ефективного використання ресурсів і специфічних переваг для спільної реалізації підприємницьких проектів. Використовуючи переважно горизонтальні зв'язки, спеціалізацію і доповнюючи один одного, вони отримують можливість для досягнення більш високих результатів. У кластерах елементи ринку поєднуються з ієрархічною координацією дій, але на перший план виходять коопераційні та інформаційні зв'язки, а майнові зв'язки можуть бути присутніми у формі дольової участі.

Для розвинених кластерів характерна наявність і вертикальних (покупець – продавець), і горизонтальних (загальні споживачі, технології виробництва, канали поширення товарів) зв'язків. З урахуванням цього визначення можна стверджувати, що формування конкурентноспроможних кластерів: сприяє розвитку тих регіонів, на території яких вони розташовані; є критично важливою умовою поглиблення міжрегіональної економічної інтеграції; є каталізатором розміщення тих виробництв та об'єктів інфраструктури, які сприяють розвитку кластеру.

Відмінна риса кластеру – цільова підприємницька діяльність. У рамках кластера об'єднується не тільки виробничий, але і інноваційний бізнес, комплексне управління якістю продукції, сервісне обслуговування. Об'єднання зусиль підприємців, органів управління, суб'єктів інвестиційної та інноваційної діяльності на певній території дає значні переваги в конкурентній боротьбі, сприяє раціоналізації виробничо-ринкових процесів, перерозподілу ризиків і проведення гнучкої політики, необхідної в умовах мінливої кон'юнктури. Таке об'єднання зусиль у розвинених країнах виявилось досить ефективним.

Кластерна концепція розвитку підприємництва фокусується на взаємозв'язках між корпоративними структурами, інвестиційними, посередницькими, науковими, навчальними, громадськими організаціями регіону. Суть кластерної концепції полягає в реалізації консолідованого потенціалу регіонів, економічна територія яких є основою для реалізації співробітництва, а розв'язання проблем регіональної економіки – одне з головних напрямів діяльності [9].

У цілому результати розвитку кластерів для органів влади та бізнесу з урахуванням часових горизонтів можна розділити на коротко-, середньо- і довгострокові. Так, до короткострокових результатів належать підвищення ефективності комунікації між бізнесом і владою, формування єдиного бачення розвитку бізнесу і регіону, розвиток взаємодії між постачальниками, виробниками, ВНЗ, фінансовими і державними інститутами. У середньостроковій перспективі за рахунок розвитку спеціалізації і аутсорсингу, оптимізації внутрішньої взаємодії вже відбувається підвищення ефективності діяльності учасників кластера, а також розвиток інфраструктури (транспортної, інформаційної, освітньої тощо) в регіоні. А на виході, тобто в довгостроковій перспективі, ми отримуємо високий рівень конкурентноспроможності всіх учасників кластера, а також інноваційності та технологічності.

Кластерна політика повинна бути спрямована, з одного боку, на стимулювання розвитку кластерних ініціатив, а з іншого – на створення сприятливого середовища для розвитку вже існуючих кластерів. При цьому може бути обрана та чи інша стратегія проведення кластерної політики. Це може бути стратегія посередництва, коли органи влади роблять акцент на створенні умов для діалогу та стимулювання кооперації між учасниками кластеру, або стратегія стимулювання попиту, яка полягає в розміщенні державного замовлення та забезпечення трансферу технологій [4].

Обґрунтування необхідності створення та структури кластеру не може базуватися тільки на традиційних показниках рентабельності та фінансової ефективності. Тут

необхідно розраховувати соціальний та екологічний ефект – збільшення кількості робочих місць кваліфікованої праці, зростання освітнього і культурного рівня населення, якості життя, демографічну стабілізацію, зниження захворюваності і зростання тривалості працездатного життя, сальдо міграції, зниження безробіття та злочинності, збереження рибних та інших природних ресурсів, які піддаються хижацькій експлуатації. Економічний результат збільшення цього ефекту очевидний, але не відбивається на поточній рентабельності. Особливого значення набуває облік загальної доданої вартості та бюджетної ефективності (збільшення доходів від податків і використання державного майна, скорочення витрат, пов'язаних з безробіттям, злочинністю, захворюваністю тощо).

У сучасних умовах кластер вважається найбільш ефективною формою організації інноваційних процесів регіонального розвитку, при якій конкурентна перевага створює не окремі суб'єкти підприємницької діяльності, а регіональні багаторівневі і багатопрофільні об'єднання. У рамках даних об'єднань, кластерів здійснюється концентрація ресурсів, використання яких спрямоване на досягнення визначеної для всіх учасників бізнес-процесу та прийнятті ними спільної мети, створюється єдиний економічний та інформаційний простір, з'являються можливості маневрування робочою силою, об'єднання інтелектуальних капіталів, взаємопідтримки фінансовими ресурсами.

Кластери дозволяють скоротити час на обмін інформацією, прийняття і реалізацію управлінських рішень, на формування та імплантацію кластерної стратегії. Кластери дозволяють учасникам використовувати управлінські компетенції, які виходять за межі їхнього бізнесу. Кластерні програми забезпечують концентрацію ресурсів на задоволенні пріоритетних потреб, які забезпечують сталий соціально-економічний розвиток на основі переходу від ресурсно-сировинної до інноваційної, а потім – до постіндустріальної інформаційної економіки. Програма, що включає весь комплекс необхідних заходів, об'єднаних спільною метою, пов'язана з виконавцями, ресурсами і термінами виконання, дозволяє знайти оптимальну послідовність вирішення відповідних завдань. Першочерговий напрям використання ресурсів у критичні точки кластера, що визначають загальний термін його формування, доцільно поєднувати із законодавчим установами соціальних стандартів – мінімальних рівнів задоволення потреб населення регіону.

Дійсно, в масштабах економіки держави та регіону кластери можуть відігравати роль точок зростання внутрішнього ринку за рахунок позитивних ефектів агломерації, пов'язаних з близькістю споживача і виробника, мережаними ефектами і дифузиею знань і компетенцій при міграції персоналу та зародження нових компаній [3].

На відміну від галузевого підходу, по суті деформує конкуренції за рахунок лобювання інтересів окремої галузі або компанії і, як наслідок, “перетікання” вигод в одну з галузей, кластерний підхід дозволяє сформулювати комплексний погляд на державну політику розвитку регіону з урахуванням потенціалу зростання регіональних економічних суб'єктів. Більш того, заснована на розвитку діалогу між ключовими гравцями регіону, формування спільного бачення та спільних цілей, кластерна політика знімає обмеження територіального підходу, що не дозволяє адекватно оцінити взаємозв'язки між корпораціями та іншими суб'єктами ринку.

Узагальнюючи вищенаведене, можна виділити основні переваги кластеризації економіки.

1. Об'єднання різноманітних за формою власності, організаційно-правовим статусом, галузевої і географічної приналежності організацій у цілісну систему виробництва кінцевого продукту з високою доданою вартістю. У систему включаються всі стадії ланцюжка створення вартості товару – від видобутку сировини, розробки нововведень і підготовки відповідних кадрів до виробництва і реалізації кінцевої продукції, обслуговування її споживачів.

2. Істотне зниження бар'єрів виходу на ринок за рахунок уніфікації вимог в рамках кластера. Суттєво збільшується ефективність закупівлі технічних засобів, програмних продуктів, інформаційних технологій, адаптації систем професійної освіти регіону

(фінансування за рахунок бюджетів) до потреб підприємств кластера, регіональні інноваційні та інші програми (реалізовані в регіоні, можуть враховувати інтереси кластеру), з'являється доступ до замовлень (клієнтам) і можливість перенесення позитивної репутації кластера на його учасників (бренд).

3. Усі учасники кластеру зберігають свою юридичну і господарську самостійність, що не потребує створення ієрархічних органів управління, знижує адміністративні та організаційні витрати. Керівництво кластером здійснює рада представників виробничих, дослідницьких, торговельних, фінансових, транспортних та інших інфраструктурних організацій за участю споживачів, регіональних органів влади та громадськості.

4. Між учасниками кластеру встановлюються не тільки ринкові, конкурентні, а й довірчі відносини співробітництва в досягненні єдиної мети на основі спільних стратегічних планів, договорів та альянсів, спільного використання брендів та інших нематеріальних активів, трансфертних цін, особливих схем розподілу синергетичного ефекту. Це дозволяє скоротити трансакційні витрати. У кластері з'являється можливість врахувати сукупні витрати по виробництву і реалізації кінцевої продукції і народно-господарський ефект, включаючи прибуток, приріст доданої вартості та бюджетного сальдо, соціальний та екологічний ефект.

5. Для регіональної економіки розвиток кластерів забезпечить підвищення зайнятості населення і необхідність у кваліфікованих фахівцях та буде сприяти розвитку суміжних секторів в економіці та сфері послуг.

6. Державне управління кластером як мезоструктури, на відміну від регулювання діяльності окремих підприємств, розвиває планомірність розвитку, міжрегіональні зв'язки, дозволяє створити регіональну інноваційну та інфраструктурну систему, систему приватно-державного інвестиційно-інноваційного партнерства.

Література:

1. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети : [монографія] / за ред. З. С. Варналя. – К. : НІСД, 2007. – 767 с.
2. *Дубовик В. С.* Формування інноваційних кластерів як методу активізації інноваційної діяльності в економіці регіону / В. С. Дубовик // Продуктивні сили України. – 2009. – № 1. – С. 153–163.
3. *Княжанський В.* Потрібне українське диво / В. Княжанський // День. – 2009. – № 124. – 21 липня.
4. *Крайник О.* Кластери як інструмент економічного розвитку регіону / О. Крайник // Демократичне врядування: науковий вісник. – 2010. – Вип. 5.
5. *Крисанов Д.* Кластеризація економічної діяльності та обслуговування як інструмент сталого розвитку сільських територій / Д. Крисанов, І. Удова // Економіка України. – 2009. – № 10. – С. 69–75.
6. *Кузьмін О.* Кластери як чинник інноваційного розвитку підприємств і територіальних утворень / О. Кузьмін, В. Жежуха // Економіка України. – 2010. – № 2. – С. 14–23.
7. *Порт ер М.* Конкуренція / М. Портер. – М. : ИД “Вільямс”, 2005. – 608 с.
8. *Соколенко С.* Проблеми і перспективи посилення конкурентоспроможності економіки України на основі кластерів / С. Соколенко // Економіст. – 2008. – № 10. – С. 31–35.
9. *Тищенко О. М.* Кластери як вектор розвитку економіки: організація, сутність і концепції / О. М. Тищенко // Теоретичні та прикладні питання економіки : зб. наук. праць. – 2010. – Вип. 21. – С. 74–80.
10. *Тюнен И. Г.* Изолированное государство / И. Г. Тюнен. – Экономическая жизнь, 1926.

11. *Dr Mark Wickham*. Regional Economic Development: Exploring the 'Role of Government' in Porter's Industrial Cluster Theory. CRIC Cluster conference. Beyond Cluster – Current Practices & Future Strategies Ballarat, 2005, June 30-July 1.

12. *Michael E. Porter*. Russian Competitiveness: Where Do We Stand? Institute for Strategy and Competitiveness. Harvard Business School / Michael E. Porter ; U.S. – Russian Investment Symposium. Boston, Massachusetts 2003, 13 November. – Режим доступу : http://www.isc.hbs.edu/pdf/CAON_Russia_2003_Harvard_Symposium_11-13-03_CK.pdf

Надійшла до редколегії 10.09.2010 р.